

δυνάμεις τοῦ Θεοῦ. 2. Idea, niewypowiedziana moc oraz energia samoistnego Boga w teologicznej myśli Atenagorasa. 3. Boska wielkość i opatrnościowa miłość do człowieka Mądrości Bożej oraz Słowa w teologii Ireneusza z Lyonu. 3.1. *Magnitudinem* i *philanthropia* Boga Ojca. 3.2. Wola Ojca – poznanie Boga w Słowie. 3.3. *Verbum* i *Sapientia* jako dwie Boskie ręce. 3.4. Ἐνέργεια Θεοῦ jako przyczyna wszystkiego, co istnieje. 4. Bóg daleki i bliski w teologii Klemensa Aleksandryjskiego. 5. Orygenes o jedynej mądrości, energii oraz nieogarnionej mocy Trójcy; **III. Boża transcendencja i immanencja w teologii ponicejskich Ojców Kościoła: szkoła aleksandryjska i antiocheńska.** 1. Boża istota oraz energia w duchowno-centricznym immanentyzmie Pseudo-Makarego z Egiptu. 1.1. Apofatyczno-katafatyczna polarność i problematyka terminologiczna. 1.2. Boskie światło, łaska, moc i energia. 1.3. Doświadczenie bosko-ludzkiej synergii i droga do doskonałości. 1.4. Udział w boskiej energii i ontologia poznania Boga. 2. Stworzyciel i stworzenie, Bóg i człowiek, istota i energia w teologicznej myśli Atanazego Aleksandryjskiego. 2.1. Metoda apofatyczno-katafatyczna. 2.2. Boskie zniżenie się *ad extra*. 2.3. Energetyczny wymiar zniżenia się Bożego Słowa do świata. 2.4. Boska moc oraz energia w synergii bosko-ludzkiej. 2.5. Natura i łaska. 3. Boski byt i Jego działalność w teologicznej myśli Cyryla Aleksandryjskiego. 4. Koncepcja niepoznawalności i poznawalności Boga w teologii Jana Chryzostoma. 4.1. Niepoznawalność Bożej istoty. 4.2. Boża moc i zniżenie się. 4.3. Boża energia; **IV. Ojcowie Kapadoccy o ontologicznym związku między Bożą transcendencją a immanencją.** 1. Apofatyczne podejście Bazylego Wielkiego i katafatyczna synergia bosko-ludzka. 1.1. Transcendencja istoty wszechobecnych Osób Trójcy. 1.2. Niepoznawalny w istocie i różnorodny w energiach: odpowiedź na pytanie anomejczyków. 1.3. Droga zbawczego poznania Boga: synergia bosko-ludzka. 1.4. Tożsamość w jedności natury, mocy oraz energii Trójjedynego Boga. 2. Grzegorz z Nazjanzu o niepoznawalnej istocie i katafatyka boskich atrybutów jedyne *in Se* i *ad extra* Trójjedynego Boga. 2.1. Pierwsza i ostatnia natura Boga. 2.2. Boskie energie jako quasi-akcydensy. 2.3. Teofania jako objawienie się światu. 3. Grzegorz z Nyssy o niedostępnej istocie, transcendentnej mocy oraz jedynej energii Trójjedynego Boga. 3.1. Stworzyciel – stworzenie: Boża transcendencja i apofatyczne myślenie Grzegorza z Nyssy. 3.2. Osobliwość apofatycznej terminologii Grzegorza z Nyssy. 3.3. Triada twórczej teofanii: moc – energia – czyn. 3.4. Grzegorz o transcendencji Bożej mocy. 3.5. Boże imiona. 3.6. Antynomia poznania Boga.

Viktor Zhukovskyy

ROMAN GARANDZHA, Eksterminacja duchowieństwa greckokatolickiej metropolii lwowsko-halickiej w latach 1939-1953. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec (Uniwersytet Rzeszowski), ks. dr hab. Józef Szymański (Instytut Historii i Politologii Akademii Pomorskiej w Słupsku).

DOI:<http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.4-11>

Wydarzenia z początku XX wieku ukazały, że w Europie pojawiły się siły, które dążąc do redystrybucji wpływów na arenie politycznej, w pragnieniu realizacji tego celu nie zatrzymały się przed żadnymi działaniami, rozciągniętymi pod politycznym postanowieniem kierujących państwami. Kilka reżimów totalitarnych, które swoją

działalnością wywołały chaos w społeczeństwie, pojawiało się jeden po drugim. Zakończenie I wojny światowej zrodziło wiele pytań i mnóstwo niezadowolenia. Nadchodził kolejny konflikt, jakiego historia dotąd nie znała.

Jedną z przyczyn tej sytuacji był reżim komunistyczny. Jeśli chodzi o sprawców i organizatorów II wojny światowej, ZSRR śmiało możemy umieścić na jednym z pierwszych miejsc, na równi z hitlerowskimi Niemcami. Bez totalitarnego reżimu bolszewickiego i jego pomocy gospodarczej dla Niemiec, gdy były one w gospodarczej zapaści, w Europie nie pojawiłby się potworny system, który rozwinął się i wciągnął do wojny dużą liczbę krajów. Oprócz pomocy gospodarczej ZSRR stał się bezpośrednim partnerem III Rzeszy na arenie politycznej, zachęcając w ten sposób do otwartej agresji przeciwko Polsce, sam także nastawiając się na aneksję jej terytorium.

23 sierpnia 1939 r., Związek Radziecki i Niemcy paktem o nieagresji i tajnym porozumieniem w sprawie zakresu interesów w Europie Środkowej i Wschodniej naruszyły międzynarodowy pokój i dały początek nowemu porządkowi zbudowanemu na zdradzie i oszustwie. Już 17 września 1939 r., na mocy porozumienia z Niemcami, Armia Czerwona zaatakowała Polskę i zajęła terytorium Ukrainy Zachodniej oraz Białorusi Zachodniej.

Wskutek manipulowania wybranym lokalnym, marionetkowym rządem Zachodnia Ukraina została przyłączona do Związku Radzieckiego. Na anektowanym terytorium ustalono nowy podział administracyjno-terytorialny.

Kościół greckokatolicki na Ukrainie starał się utrzymywać stanowisko proukraińskie, dbając o interesy swoich ludzi. W radzieckich realiach taka orientacja postawiła go w trudnym położeniu. Jednak innej możliwości, jak tylko opowiedzenie się przeciwko ateistycznej ideologii komunistycznej, w Kościele być nie mogło. By ocalić chrześcijańskie wartości dla przyszłych pokoleń, został on zmuszony do zmierzenia się z tą próbą, która wiązała się z oficjalną likwidacją i koniecznością kontynuacji swojej działalności w podziemiu.

Po aneksji terytorium zachodniej Ukrainy, na których większość parafii należała do Kościoła greckokatolickiego, ten ostatni znalazł się w bardzo trudnej sytuacji. Kościelne ziemie i inne mienie w większości przeszły w ręce wrogów chrześcijaństwa – bolszewików, dla których „religią” był ateizm. Reżim komunistyczny, ujawniwszy szybko, że nie będzie tolerował żadnego wyrażenia samostanowienia, przeszedł do działania. Dla całkowitego zduszenia jakiegokolwiek nawet namiastki wolności od pierwszych dni swoich rządów bolszewicy poczęli likwidować główne ośrodki życia społeczno-politycznego Ukraińców.

W świetle ustaleń wynika, że Kościół greckokatolicki był jedną z najważniejszych instytucji, którą partia komunistyczna obrała za cel. Miała ku temu kilka powodów. Po pierwsze Kościół ten był częścią Kościoła katolickiego i stąd za pomocą jego prześladowań bolszewicy wywierali, chociaż nieznacznie, presję na Stolicę Apostolską. Po drugie, władza radziecka doskonale wiedziała, że władza duchowna jest wielkim wsparciem dla ludności Zachodniej Ukrainy i dlatego dla osiągnięcia wyznaczonych sobie celów należało ją zniszczyć. Po trzecie, bolszewicy nie mogli nie skorzystać z okazji, aby wziąć w swoje ręce wszystkie materialne dobra, które w tym czasie należały do Kościoła greckokatolickiego. W istocie jednak ostatni punkt stał się pierwszym, od którego zaczęto prześladować Kościół.

Prześladowania religii organizowano wbrew oficjalnej polityce państwa, która mówiła o prawie każdego człowieka do religijnej wolności. Represje wprowadzono bezprawnie, aż do marca 1946 r., kiedy to miał miejsce tzw. Sobór Lwowski, podczas którego Kościół greckokatolicki został oficjalnie zlikwidowany. Jego parafie i proboszczów, którzy byli zmuszeni do konwersji na prawosławie, podporządkowano rosyjskiej prawosławnej Cerkwi. Postawa księży przysporzyła radzieckim funkcjonariuszom nie lada problemu. Nad ich złamaniem pracowali przedstawiciele grupy inicjatywnej oraz specorgany radzieckie, które osiągnęły swój cel za pomocą zastraszania i fizycznej przemocy. Prawdziwi inicjatorzy tych wydarzeń, jako że partia komunistyczna nie dążyła do ich ukrycia, byli znani. Ludzie, którzy w najmniejszych szczegółach opracowywali skoordynowaną strategię niszczenia Kościoła greckokatolickiego zapoczątkowanego uwięzieniem jej hierarchów, to Stalin, Mołotow, Beria i Karpow.

Odtąd wszelkie działania władz: areszty, śledztwa, przetrzymywanie w więzieniach, na zesłaniu, w obozach koncentracyjnych, były uzasadnione bezprawną działalnością grekokatolików. Sam Sobór Lwowski z 1946 r. w świetle przepisów prawa kanonicznego był całkowicie nielegalny, gdyż rok przed jego inauguracją aresztowano całe kierownictwo Kościoła, a osoby, które go zastępowały na soborze, były konsekwentnie na biskupów przez przedstawicieli Cerkwi rosyjskiej.

Organy bezpieczeństwa Związku Radzieckiego chciały zwerbować do współpracy księży grekokatolickich. Praktyka takiego współdziałania była rozpowszechniona w rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Dla osiągnięcia tego celu używano jednego z najbardziej skutecznych sposobów – presji na rodzinę. Istniała jednak duża różnica w postawie władz sowieckich względem rosyjskiej Cerkwi prawosławnej i Kościoła grekokatolickiego. Cerkiew rosyjska była posłusznym narzędziem w rękach reżimu, który używał jej do własnych celów. Kościółowi grekokatolickiemu natomiast zgotowano inny los: miał być zniszczony, ponieważ kierownictwo partii komunistycznej nie mogło pozwolić sobie na istnienie na swoim terytorium takiej instytucji jak on.

Tematem niniejszej pracy jest eksterminacja duchowieństwa grekokatolickiej metropolii lwowsko-halickiej w latach 1939-1953. Zainteresowanie procesem prześladowań grekokatolickich księży w ZSRR pojawiło się u autora podczas pisania pracy magisterskiej pod tytułem „Ks. dr Iwan Chornyak, LTA profesor i rektor Lwowskiego Seminarium Duchownego, ksiądz podziemnego Kościoła grekokatolickiego”. Przygotowania do dysertacji wymagały współpracy z żyjącymi świadkami działalności represyjnej, z którymi przeprowadzono wywiady. Tak zrodziła się chęć kontynuacji badań nad prześladowaniami księży, co zostało zrealizowane w tymże studium.

Chronologiczny zakres badań bierze swój początek w 1939 r., gdyż wówczas miała miejsce aneksja terytorium Zachodniej Ukrainy przez ZSRR, gdzie funkcjonowała większość grekokatolickich parafii, i rozpoczęły się prześladowania Kościoła na tych ziemiach. Ostateczna granica badań to rok 1953, na który przypadła śmierć Józefa Stalina, wieloletniego ideologa partii komunistycznej, będącej inicjatorem wszystkich prześladowań duchowieństwa. Po tym terminie stopniowo zaczynał się proces „destalinizacji”, co w praktyce oznaczało zmniejszenie się nacisków na więźniów „politycznych”, rewizja ich spraw, a nawet uwolnienie wielu z miejsc ich uwięzienia.

Zakres terytorialny obejmuje obszar metropolii lwowsko-halickiej, gdzie funkcjonowała cała hierarchia Kościoła grekokatolickiego z główną siedzibą we Lwowie, oraz rozmieszczone były parafie wraz z duszpasterzami. Oczywiście teren ten można było określić także mianem Zachodniej Ukrainy, ale swojego wyboru autor dokonał, wsłuchując się w głos doświadczonych naukowców, oraz – jak przystało na tego typu prace – dostosowując się do terminologii kościelnej.

Badając kwestie prześladowania księży grekokatolickich w ZSRR we wspomnianym okresie, autor przeanalizował wiele spraw karnych Oddziału Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy we Lwowie, które zostały wszczęte przeciwko duchowieństwu, a także skorzystał z ponad 80 wywiadów z księżmi i świeckimi, znajdujących się w Instytucie Historii Kościoła Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego. Wszyscy rozmówcy byli obywatelami państwa radzieckiego i doświadczyli jego realiów. Materiały te, nigdy nieopublikowane, stały się głównym źródłem informacji w niniejszej pracy.

W celu uzupełnienia informacji oraz rozpoznania kontekstu skorzystano również z bibliotek Katolickiego Uniwersytetu Ukraińskiego – jednego z największych na Ukrainie ze względu na liczbę odnośnej literatury, zwłaszcza z historii Kościoła, i Lwowskiej Narodowej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka. Konieczne okazało się także skorzystanie ze zbiorów dokumentów opracowanych i wydanych przez autorów tak ukraińskich, jak i rosyjskich. Wiele cennych ustaleń w tej materii zawierają prace ukraińskich i polskich naukowców.

W wyniku analizy zgromadzonego materiału starano się doprowadzić do realizacji następujących, powiązanych ze sobą celów: scharakteryzowania pierwszego i drugiego wkroczenia władzy radzieckiej na ziemię Ukrainy Zachodniej, wyodrębnienia typowych dla niego cech, opisanie okresu okupacji niemieckiej, przyjrzenia się procesom, które miały miejsce podczas aresztowania duchowieństwa i prowadzenia wobec nich śledztwa, wyszczególnienia głównych rodzajów oskarżeń, które wnoszono przeciw księżom, opisanie warunków, w jakich przetrzymywano księży podczas aresztowań, okoliczności życia w obozach koncentracyjnych i na zesłaniu, relacji między więźniami, życia religijnego i kulturalnego duchowieństwa.

Wykorzystane źródła i literatura przedmiotu oraz postawione cele badawcze wygenerowały układ niniejszej pracy. Ta składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, wniosków, bibliografii i streszczenia.

Okres konfrontacji Ukrainy ze Związkiem Radzieckim bez przesady można nazwać najbardziej tragicznym dla grekokatolików. To był czas, kiedy księży, często swoją męczeńską śmiercią dawali świadectwo wiary w Chrystusa. Po wyjściu z podziemia grekokatolicy mieli okazję dowiedzieć się o świadkach wiary i męczennikach Kościoła. Jednak wiele źródeł archiwalnych, w szczególności sprawy karne przeciwko księżom, do niedawna były niedostępne dla szerokiego grona ludzi.

Stąd niniejsza praca jest próbą rekonstrukcji prześladowań, poniesionych przez grekokatolickie duchowieństwo w warunkach totalitarnego, bolszewickiego reżimu w latach 1939-1953.

Treść pracy:

I. Sytuacja Kościoła grekokatolickiego. 1. Okres okupacji sowieckiej (1939-1941). 2. Lata wojny niemiecko-radzieckiej (1941-1945). 3. Polityka ZSRR wobec Kościoła grekokatolickiego.

go po 1945 roku; **II. Wstępne procedury eksterminacyjne.** 1. Aresztowania. 2. Śledztwa. 3. Tymczasowe więzienia. 4. Inne formy represji; **III. Formy masowych prześladowań.** 1. Deportacje. 2. Obozy. 3. Zesłania; **IV. Codziennosc represjonowanych duchownych.** 1. Postawa administracji. 2. Reżim dnia. 3. Relacje ze współwięźniami. 4. Życie religijne i kulturalne.

Roman Garandzha

Ks. MARIUSZ DAMIAN DRYGIER, Integracyjna rola rządców kościelnych na Śląsku w latach 1945-1992. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. dr hab. Michał Piela SDS (prof. PWT Wrocław), o. dr hab. Paweł Zajac OMI (UAM).

DOI:<http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.4-12>

Właśnie mija 25 lat od ogłoszenia bulli papieskiej *Totus tuus Poloniae populus*, wprowadzającej w strukturze administracyjnej Kościoła obrządku łacińskiego w Polsce nowy porządek. Wydarzenie to zamknęło niemal 50-letni okres faktycznego funkcjonowania kościelnej administracji według ładu ustalonego tuż po zakończeniu II wojny światowej. To niespełna półwiecze okazało się dla tzw. Ziemi Zachodnich i Północnych, czyli dawnych niemieckich wschodnich kresów, przyznanych w 1945 r. Polsce, niezwykle bogate w doniosłe fakty. Spośród tego sporych rozmiarów obszaru prezentowana praca doktorska dotyczy jedynie jednego ich fragmentu – Śląska, stanowiącego obecnie południowo-zachodnie rubieże Rzeczypospolitej.

Lata 1945-1992 to dla ziemi śląskiej czas ogromnych zmian. Po około 600-letniej przerwie, w czasie której Śląsk w stopniu znacznym uległ germanizacji, a w niektórych swoich skrawkach rozwinął kulturę mającą związki z Polską, ale szeroko zautonomizowaną, region ten stał się ponownie częścią Polski. W wyniku postanowień konferencji teherańskiej (1943 r.), jałtańskiej i poczdamskiej (1945 r.) zamieszkujący go Niemcy mieli opuścić domostwa i skierować swoje kroki do Niemiec w ich nowych granicach. Natomiast opuszczone przez nich śląskie wioski i miasta miały zostać zajęte przez miliony Polaków, wysiedlonych z przyznanych ZSRR Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. Spośród dotychczasowych mieszkańców nadodrzańskiego regionu prawo pozostania na miejscu uzyskali jedynie ci, którzy potrafili się wykazać polskimi korzeniami, co na samym Śląsku Opolskim stanowiło zbiorowość ok. 850 000 osób. Ponadto Śląsk stał się celem powracających z emigracji grup Polaków z Jugosławii, Francji, Belgii, Niemiec, a także uchodźców z Grecji i Macedonii. Wszystkie te czynniki spowodowały niebywały zamęt, dezorganizację i chaos. Do jeszcze niezagojonych wojennych ran doszły teraz te, związane z najczęściej przymusowym opuszczeniem rodzinnych stron, ukochanej ziemi ojców i wędrówką z namiastką majątku w rękę w nieznaną. W ten sposób na Śląsku zrodziła się paląca konieczność działań integracyjnych. A jako że miażdżąca większość lud-